

KNIHY ZÁHAD

JAN ANTONÍN NOVÁK

Největší
katastrofy
a neštěstí
Čech, Moravy
a Slezska

Copyright © Jan Antonín Novák, 2025

Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.

Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Copyright © Jan Antonín Novák, 2025

Redakční úprava Otilie Grezlová

Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
2025

shop@alpress.cz

Vydání první

ISBN 978-80-7695-409-0

1.

Úvod

Motto:

„Osud míchá karty, my hrajeme.“

Arthur Schopenhauer, filozof

„Slávku, vyprávěj, cizí neštěstí vždycky potěší,“ říká se v jedné povídce panů Miloslava Šimka a Jiřího Grossmanna z lepších časů divadla Semafor. Někomu to může připadat cynické až nepřijatelné, ale nebudeme si nic nalhávat: pokud se katastrofy netýkají přímo nás, mají jistý druh přitažlivosti.

Nevěříte?

Jak nevyhrát Darwinovu cenu

Stačí se podívat na knižní, filmovou nebo televizní produkci – o bulvárním tisku ani nemluvě. Nekonfliktním dějem se možná vyznačují kuchařky, příručky pro zahrádkáře a rodinné sitcomy, ale i dětské pohádky se často točí kolem nějaké katastrofy (v zemi se usadil zlý drak požírající královské dcery...). Později na jejich místo nastoupí thrillery, horory, detektivky a fantasy. Postapokalyptické romány

dokonce tvoří velmi úspěšnou odnož beletrie. Ostatně už antické mýty a pověsti byly dost drsné. Ve Starém zákoně je kromě mnoha hromadných mordů i potopa světa, při níž hyne celé lidstvo, zatímco v Novém zákoně Herodes vyvraždí všechna nemluvňata. Pohádky bratří Grimmů bych dětem před spaním asi raději nečetl, a i v původních verzích mnoha českých je pohrom a krutostí docela hodně...

Zájem o příběhy s motivem katastrof není až tak zvrácený, jak se snad může moralistům zdát, protože má i jistý evoluční smysl. Kdo neví, že se takové věci dějí a jak se dějí, je jejich nejsnadnější obětí. Naopak ti, kdo podobné příběhy slyšeli (četli, viděli), jsou srozuměni s tím, že se to může stát, a pokud mají pud sebezáchovy a všech pět pohromadě, díky tomuto povědomí nepůjdou katastrofě vstříc. Takže v duchu evoluční teorie přežijí a potomky zplodí spíš ti, kdo se o katastrofy zajímají, než ti, kdo se příběhům o nich vyhýbají.

Tyto faktory tu byly odjakživa, ale je ještě jeden nový, který v poslední době bohužel nabývá na významu. Ruský generál pozemních sil Vladimir Zarudnickij nedávno zveřejnil překvapivě neortodoxní analýzu vedení války na Ukrajině, v níž konstatuje, že války 21. století se nerozhodují na bojišti. Kromě jiného říká, že „*při podmaňování nepřítele bude využito i přírodních a lidmi vyvolaných katastrof*“. Generál v souladu s oficiální ruskou politikou přitom předpokládá, že válka bude trvalou realitou nastávající éry. Pro nás z toho vyplývá, že pokud to nechceme, musíme nejenom mít sílu, vůli a prostředky čelit konvenčním i hybridním hrozbám nepřítele, ale také nebezpečí Zarudnického „*katastrof přírodních i vyvolaných lidmi*“ znát, umět jim předcházet a v nejhorším připadě i vzdorovat.

Dramata psaná dějinami

Většina katastrofických příběhů má strukturu vymyšlenou už před dvěma a půl tisíciletími autory antických divadelních her: je tu expozice objasňující okolnosti, které k dramatu vedou, následuje kolize, což je něco jako rozbuška, která pohromu odstartuje, až konečně dojde ke krizi, tedy vlastnímu katastrofickému ději. K místu, které má čtenář nebo divák nejraději a autor psaného textu se na něm může dosyta vyřádit, zatímco producent filmového díla si rve vlasy, protože to bude stát spoustu peněz za kaskadéry, kulisy, triky a digitální postprodukci.

Jenže to není všechno; kdyby to teď skončilo, každý by asi cítil, že tomu něco chybí. Takže přijdou ještě další dvě části, totiž peripetie a katarze. A ty jsou možná na celém ději nejdůležitější, protože tady se věci obracejí k lepšímu, problém vedoucí ke katastrofě se rozplétá a nastává očištění. Účastníci děje (i čtenáři, posluchači a diváci) z něj vycházejí zbaveni obav a jaksi lepší, protože už vědí, jak se takové nemilé věci mohou přihodit a co tedy dělat, aby k nim nedošlo, nebo aby je bylo možné překonat. Pokud je navíc příběh společným majetkem celé komunity (což obvykle bývá), dává větší naději, že ta se bude chovat racionálně, pokud by se ke krizi znovu schylovalo.

V neposlední řadě katastrofy a jejich překonávání nabízejí ty nejpůsobivější příběhy, které jsou – na rozdíl od románových nebo filmových – skutečné. Nejen že realita jim dává úplně jinou sílu, než má fikce, ale předkládá i mnohem zajímavější děj. Autor fikce se totiž musí při konstruování děje držet pravidel žánru, zatímco realita má absolutní tvůrčí svobodu. A většinou jí dokáže bezezbytku využít.

Mohlo by se zdát, že nás se katastrofy nijak zvlášť netýkají, protože naše země je v klidné části Evropy, kde nejsou velká zemětřesení, vlny tsunami, sopečné erupce, tajfuny a další nepříjemné věci – jenže to není úplně pravda. Pohled

na delší časový úsek ukazuje, že Říp sice opravdu nevybuchne a moře, které nás opustilo ve třetihorách, se hned tak nevrátí, ale jinak se tu může stát téměř cokoliv. Tím spíš, že přírodní síly jsou slepé a není jejich vinou, že se jim lidé pletou do cesty. Skutečnou příčinou většiny katastrof je člověk – přesněji řečeno lidská bohorovnost, přezíravost, hloupost a upřednostňování zisku nad vším ostatním. Právě o tom je tato kniha především.

Nezmiňuji všechny katastrofy, na to jich přece jen bylo trochu moc. Většinou jsem vybral ty největší nebo nějak typické, jiné naopak proto, že se vymykají.

A ještě malá poznámka na konec úvodu: k největším katastrofám nepochybně patří války, politické převraty a revoluce. Co do počtu mrtvých byla u nás nejhorší válka, které se říká první světová. Vyžádala si okolo 300 000 životů v zákopecích a dalších 50 000–100 000 v důsledku epidemií a hladu. Ohledně historického a kulturního dopadu byla ještě horší náboženská a občanská válka eufemisticky nazývaná husitskou revolucí, která byla posledním hřebíkem do rakve někdejšího velmocenského postavení Českého království a jejíž dlouhý stín tu je patrný dodnes.

Jenže o nich tato kniha nebude, protože o každé z nich toho už bylo napsáno hodně a další militaria a historické práce se rodí skoro denně. I bez toho na nás zbudě dramatických katastrof víc než dost. Slibuji, že stejně jako jejich přímí účastníci se ani vy nudit nebudete, ale vy máte na rozdíl od nich jistotu, že to přežijete.

2.

Pohromy ze starých kronik

Motto:

„A tak jsem počal své vypravování od prvních obyvatelů země české a jen něco málo, co jsem poznal z báječného vykládání starců, vykládám, ne z touhy po lidské slávě, nýbrž aby pověsti neupadly vůbec v zapomenutí.“

Kosmova kronika česká

V zájmu zachování duševního zdraví se sledování médií spíš nedoporučuje, ale pokud to přesto děláte, můžete snadno nabýt dojmu, že žijeme ve strašné době. Klimatické změny, tornáda, laviny, zemětřesení, sopky, nehody letadel a vlaků... o tom, jak si lidé ubližují navzájem, ani nemluvě. Leckoho by přitom mohlo napadnout, jak by bylo hezké se vrátit k jednoduchému životu našich předků bez motorů, sdělovacích prostředků a moderních zbraní, jen s tím, co dá příroda – a leckoho to opravdu napadá, jak nasvědčují nejružnější „retro“ aktivity a pokusy o návrat k přírodě. Jenže to je hodně idealizovaný pohled na minulost civilizace. Něco na způsob sentimentálního vzpomínání starců na někdejší povinnou vojenskou službu, kdy je ve skutečnosti šikanovali

mazáci i poddůstojníci, zatímco oni si odstříhávali metr a každá minuta dělicí je od vytouženého civilu byla nesku-
tečně dlouhá.

Nevěříte?

Vrátit se do skutečné minulosti dost dobře nejde, ale aspoň trochu do ní nahlédnout můžeme. Dovolují nám to staré kroniky, většinou psané lidmi na svou dobu velmi vzdělanými a někdy dokonce i přímými svědky popisovaných dějů. Obraz, který se před námi na jejích stránkách otevře, je hodně drsný: Když se zrovna mezi sebou neprali feudální páni (což byla jejich nejčastější zábava, kterou ovšem jaksi mimochodem odnášely životem tisíce jejich poddaných), nastupoval na scénu dějin mor, hladomor, kobylky a další podobná povyražení. A jestli dneska televizní hlasatelka s očima navrch hlavy deklamuje zprávu o tom, že kdesi taje ledovec, takže nejspíš všichni brzy zahyneme, tak pro naše předky byla nejen nesnesitelná vedra, která životadárnou úrodu měnila v troud, ale i sněhové vánice uprostřed léta, roky sucha hubící všechno živé, nebo mrazy, při nichž řeky zamrzaly až do dna a ptáci mrzli za letu, jen běžnou realitou a obvyklou formou Božího trestu za jejich hříchy. A nejen to: připočteme si k těmto hrůzám zhoubné požáry pohlcující města i s jejich bezmocnými obyvateli, povodně, morové rány, dokonce i zemětřesení a další pohromy.

Pojďme si v některých dílech starých kronikářů trochu zalistovat. Na náhodném místě otevírám *Kroniku pražského kostela*, kterou sepsal pražský kanovník Beneš Krabice z Weitmile († 1375) a čtu: „*Téhož roku (1371) 10. dne měsíce května, což byla sobota po neděli Cantate* (církevní označování svátečních dní, neděle, kdy se zpívá Žalm 98), *z Božího dopuštění pro hříchy lidí úplně shořelo město Slaný, zapáleno ohněm z domácnosti, když v něm bylo v den trhu převeliké množství lidí. Zahynulo jich tam přes dva tisíce. Oheň se totiž náhle rozšířil, neboť vál silný vítr, a když celé město bylo na mnoha místech zapáleno, zaplnily vozy, které přijely*

*Kronikář
Beneš Krabice
z Weitmile
zanechal cenné
svědectví
o katastrofách
ve své době.
Busta v triforiu
svatovítské
katedrály.*

s obilím na trh, náměstí, ulice a brány města tak, že jen málokdo mohl vyvážnout živý. I zahynuli žalostnou smrtí jak lidé, tak dobytek. Také na mnoha jiných místech způsobil oheň velké škody, protože tehdy bylo úplné sucho a silný vítr a lidé byli jak bez rozumu a neopatrní.“

Přes dva tisíce mrtvých je údaj, který v současném domácím zpravodajství nenajdete. I když pomineme světové války a jejich dozvuky, tak se tu nic podobně tragického nestalo už nejméně dvě staletí.

Třeba si řeknete, že jsem na ten údaj narazil jen náhodou, a proto otevírám kroniku pana Beneše na jiném namátkou vybraném místě. „*Léta Páně 1367. To je rok, o němž mnoho zlého předpovězeno a z velké části se vyplnilo...V měsíci březnu nastala v Čechách tak velká povodeň, že voda zaplavila téměř polovinu pražského města a rozlila se až ke kostelu svatého Mikuláše na Kurném trhu a ke kostelu svatého Jiljí, a v těchto ulicích se před dveřmi kostelů chytaly ryby. Tato povodeň napáchala mnoho zlého a mnohým způsobila nenapravitelné škody... Také protrhla dřevěný pražský most*

na mnoha místech, ale nový jen v jednom piliři, a odnesla bezpočet domů a hromad dříví. Ale i mnoho lidí utonulo na pražském přívoze i jinde na různých místech...“

Když už jsme u toho, třeba byste chtěli vědět, jakou sofistikovanou prognostickou metodu měl kronikář na mysli, protože při katastrofálních povodních v letech 2002 a 2012 včasná předpověď dost chyběla. Beneš Krabice si to naštěstí nenechal pro sebe a prozrazuje, že varováním před pohromami bylo úplné zatmění Měsíce, k němuž došlo „*okolo svátku blahoslavené Anežky*“ a trvalo tři hodiny. Nápadné zatmění pochopitelně nemohlo oznamovat jen jedno neštěstí, takže smůla dál pokračovala: „*Téhož roku hned po této povodni přišla jakási náhlá nákaza na všechny lidi a byl málokdo ve vsích a městech, kdo by neonemocněl.*“

A mohli bychom pokračovat ještě dlouho. Co stránka kroniky, to nějaké neštěstí...

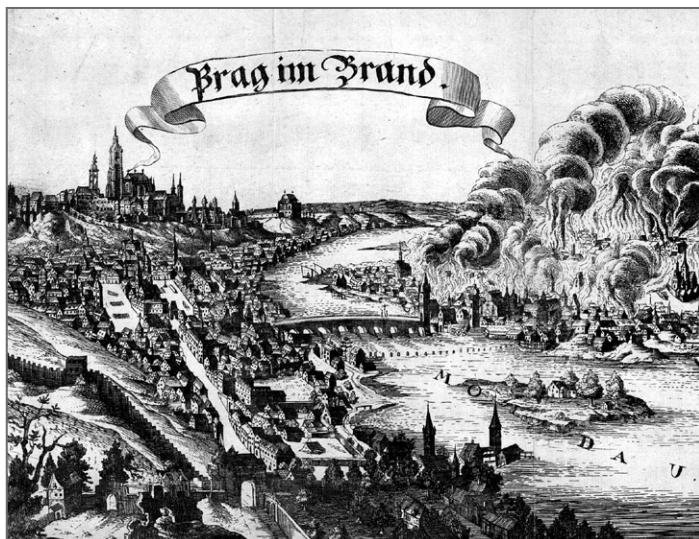
Ve stínu klimatických změn

Když máte dneska hlad, zajdete si do lednice, do supermarketu nebo – pokud jste na tom tak špatně, že nedisponujete nejen platební kartou, ale ani trvalým bydlištěm – aspoň do nejbližšího koše na odpadky. Protože podle některých prý „*tak hrozně jako teď, ještě nikdy nebylo*“, ale přesto u nás nejenže nikdo neumírá hlady a odpadkové koše a kontejnery jsou plné čerstvých potravin... Jenže ve středověku nebyly lednice, supermarkety a dokonce ani ty koše na odpadky. A hlavně nebylo moc možností, jak potraviny dlouhodobě skladovat. Jediná náhrada za dnešní lednice a mrazírny byly hluboké sklepy, ale tento luxus si mohli dovolit jen ti nejbohatší. Mimochodem, víte, že to, co na hradech mnozí vydávají za tajné chodby, byly nejspíš přírodou chlazené sklady

potravin? A že ke stejnému účelu před svým propojením sloužily i hluboké sklepy domů některých bohatších měst?

Naprostá většina populace ale sklep pod měšťanským domem nebo „tajnou chodbu“ na hradě k dispozici neměla. Když se rok nebo dva neurodilo, nebylo co jíst, protože systém zásobování potravinami byl křehký a velmi citlivý na každý výkyv počasí. Pokud jste byli dobrým křesťanem, tak jste se pomodlili, nechali přivolat kněze k poslednímu pomazání a spořádaně umřeli. Ale jestliže vaše víra test hladem neustála, nejdřív jste snědli vše, co bylo po ruce, a pak začali pojídat své bližní. Výjimkou nebyly ani případy, kdy během hladomoru matka spořádala své vlastní dítě. Lidožrouti tedy nejsou jen záležitostí divokých kmenů někde v dalekém Tichomoří, ale i naší relativně nepříliš vzdálené minulosti. Těžko říci, jestli to je polehčující okolnost, ale naši předkové k tomu měli celkem dobré důvody. Zatímco divoši pojídali přemoženého nepřítele, aby do nich vstoupila jeho síla, u nás k pojídání bližních existoval racionálnější důvod: hlad, který přišel s klimatickou změnou.

Dnešní klimatičtí aktivisté nám sugerují představu, že donedávna bylo klima v pořádku a víceméně pořád stejné a že se začalo v důsledku průmyslové revoluce měnit až nyní. Ale nic není tak vzdálené pravdě. Od 10. století do poloviny 13. století přinejmenším na severní polokouli zavládlo klima výrazně teplejší, než je dnes. Právě díky tomu mohli Vikingové osídlit Grónsko a nazvat ho Groenland, tedy Zelená země, přestože v současnosti moc zelené není. Dokonce tam provozovali zemědělství, o čemž se dnes tamním obyvatelům i navzdory globálnímu oteplování může jen zdát. A jako by to nestačilo, Vikingové ještě ke všemu pluli dál a objevili Ameriku, kterou nazvali Vinland, tedy Země vína. Přitom divoká vinná réva dnes v Americe roste mnohem jižněji, než jsou archeologické nálezy zbytků vikingského osídlení, což o klimatických poměrech teplotního optima okolo roku 1000 vypovídá velmi výmluvně.

Hořící Praha roku 1689 na dobové rytině.

Pro úplnost je třeba dodat, že jména Groenland a Vinland leží v žaludku klimatickým aktivistům, protože jim připomínají, že v relativně nedávné minulosti bylo mnohem tepleji než dnes i bez spalovacích motorů a emisí skleníkových plynů. Snaží se je proto vykládat jinak. Například Vinland má být Země pastvin, protože slovo Vin v jazyce starých severanů údajně znamenalo pastvinu. Těžko se ale ubránit dojmu, že námořní lupiči (jimiž Vikingové byli ze všeho nejvíce) měli mnohem blíže k vínu než k pastevectví. A Erik Rudovous, který Grónsko objevil, byl zřejmě i na vikingské poměry drsný až moc, protože soukmenovci ho vyhnali z Norska kvůli nějakým vraždám. Ostatně ani těch pastvin v dnešním Grónsku moc není, protože přes 80 % plochy pokrývá ledovec.

Klimatologové (ted' myslím skutečné vědce, nikoliv aktivisty, kteří si na ně hrají) používají pro období klimatického optima před tisíci lety zkratku MVP (Medieval Warm Period,

středověké teplé období), ale přesné příčiny neznají. Vše nasvědčuje tomu, že hlavní roli hrála sluneční aktivita, i když odborníci nevyklučují ani změny směru mořských proudů nebo dlouhodobou přestávku v aktivitě sopek, protože vulkanický popel v atmosféře ochlazuje klima. Ale ať už byl důvod jakýkoliv, v příznivém klimatu rychle rostl počet obyvatel; v některých oblastech Evropy nakrátko dosáhl úrovně, k jaké znovu dospěl v 19. století. Poľní hospodářství ale používalo stále stejně primitivní postupy a výroba potravin nedokázala s populační explozí držet krok. Přestože všechno na první pohled nějaký čas vypadalo dobře, na problém bylo zaděáno.

V klimatickém systému se něco pokazilo a přibližně od roku 1250 začalo rychlé ochlazování, až se klima dostalo do stavu, kterému se výstižně říká malá doba ledová. Začíná ve 13. století a její konec je sporný: někteří jej kladou do 18. století, jiní do poloviny 19. století. Není ale vyloučené, že systém se pořád ještě vrací do normálu, protože je otázka, jak takový „normál“ vlastně vypadá a jestli to ve skutečnosti nejsou poměry, které vládly během středověkého klimatického optima. Jisté je jen to, že Grónsko pořád ještě zelenou zemí není. Pro úplnost dodejme, že malá doba ledová (stejně jako skutečné „velké“ ledové doby o nějaké to tisíciletí dřív) měla své výkyvy, ale nebudeme si to zbytečně komplikovat.

Příčina byla s největší pravděpodobností mimo naši Zemi, protože nepříznivé období se do značné míry krylo s extrémním poklesem sluneční aktivity a vymizením slunečních skvrn, známým jako Maunderovo minimum. Koncem 19. století studoval britský astronom Edward Walter Maunder (1851–1928) staré astronomické záznamy a narazil na podivnou skutečnost: přibližně od roku 1645 do roku 1715 (tedy úplně mimo obvyklý jedenáctiletý cyklus sluneční aktivity) zcela vymizely sluneční skvrny. Zeslábla také sluneční korona a téměř vymizely polární záře. Pozdější studium starých dřev rovněž prokázalo, že v téže době došlo u rostlin ke změnám

v absorpci izotopu uhlíku-14. Bojovníci proti oxidu uhličitému se sice snaží souvislost Maunderova minima s malou dobou ledovou všemožně zpochybňovat, ale všechna jejich „alternativní vysvětlení“ vypadají podobně logicky jako vliv výskytu čápa za komínem na narození potomka mužského pohlaví. Příčiny Maunderova minima neznáme – a ignorovat jménem klimatického aktivismu možnost, že Slunce si může kdykoliv udělat přestávku, jejímž důsledkem bude dlouhodobé ochlazení, může pro naši civilizaci znamenat rozsudek smrti. Dnešní přelidněný svět, v němž má většina populace daleko ke zdrojům potravy, je totiž mnohem citlivější než na počátku novověku.

Pro téma této knihy je důležité, že ochlazení postihlo i naši zemi a že hlad tu v té době často byl pro nás opravdu nepředstavitelný. A nešlo jen o jídlo. Průmysl neexistoval, kovy i jejich ruční zpracování byly drahé, proto se téměř všechno vyrábělo ze surovin rostlinného a živočišného původu. Na takovou výrobu mělo počasí a klima zásadní a naprosto určující vliv. Proto když se začalo ochlazovat, klesala nejen výroba zemědělských produktů, ale prakticky i všeho ostatního a ceny začaly strmě růst. Naproti tomu lidí bylo moc, a tak se nad společností žijící téměř bez rezerv rychle začal vznášet přízrak bídy a hladu.

Nešlo jen o pokles teplot; nepříznivé období se projevovalo také nestabilitou atmosféry, přívalovými lijáky, povodněmi, zvýšenou erozí a sesuvy půd, krutými zimami se záplavami sněhu i dalšími extrémními jevy. To úrodě ani hospodářským zvířatům moc k duhu nešlo, tudíž ani nepřekvapuje, že v nejhorších obdobích malé doby ledové vůbec nebylo co jíst.

Tehdejší kronikáři ovšem o změnách klimatu věděli ještě méně než ti, kdo se je účelově snaží vykládat dnes, a tak hledali příčiny jinde. Nejčastěji za neúrodu, hladomory a epidemie mohla zjevení komet, méně často zatmění Slunce nebo Měsíce. Zdánlivě logičtěji vypadá přičtení viny za hlad plebickým vojskům, ale i tady může být v pozadí klima: pokud

vám po neúrodě nebo jiné přírodní pohromě došly zásoby, nejsnadnějším řešením je navštívit sýpky souseda. Že se asi nebude chtít podělit? Žádný problém – aspoň když máte vojáky a zbraně.

Takže my už víme, proč byl tenkrát hlad, jenže osobním prožitkům se to nevyrovná. Ne, nebudeme držet odtučňovací dietu. Raději se seznámíme se svědectvími těch, kteří to buď zažili osobně, nebo k tomu aspoň měli hodně blízko.

Svědectví kronikářů

O *Kosmově kronice české* a jejím autorovi, děkanovi pražské kapituly Kosmovi (1045–1125) asi slyšel každý, stejně jako o tom, že ve svém díle pojednává především o prvních českých panovnících. Ale tu a tam si všiml i katastrof. Například o roce 987 říká: „*Téhož roku strašný letní žár spálil téměř všechno ovoce a mrazy následovalo velké umírání lidí. Téhož roku se objevily komety, které následoval velký mor lidí a dobytka, nejvíc skotu.*“

Kosmův mladší kolega František Pražský (asi 1290–1362) zaznamenal hrozné období po nešťastné smrti krále Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli roku 1278. Vítězové pak vpadli do Čech, spravovali zemi po svém a království upadlo do zmatků. Kronikář o tom říká: „*Celá země byla vydána nebezpečím a ničena požáry a loupežemi. Množilo se lupičství a drancování, takže záhy celá země zpustla, bohatí byli zajímáni a chudí pobíjeni, chlapci a dívky, staří s mladými byli bídně utiskováni, a když doléhal hlad, zavládl v zemi takový mor, že se lidé živili různými druhy rostlin a jako dobytek hynuli. A někteří hltali syrové mrtvolky jako psi. Dokonce jakási žena sužovaná nesmírným hladem, se nehrozila snísti vlastní dítě. A před zraky synů hynuli rodiče hladem. Zápachem mrtvol se otrávil vzduch*

a mnozí se proto zadusili. Kostely a kláštery trpěly převelikými a různými nedostatky, hřbitovy nestačily na pohřby a byly vykopány velmi velké jámy, do nichž se házela těla zemřelých. Najednou poklesnou k zemi a stejně jak dobytěk hynou. Vzápětí většina lidu již zmírá, vždyť nemá dost chleba. Příčinu dává k pláči i způsob, jak hynuli, často zmíral i ten, kdo jedl, a kdo snad v národě věřil, že bude živ, ten náhlou smrtí i při jídle zemřel...“

O roce 1342 František Pražský píše, že „... po velmi kruté zimě, v níž zahynulo v Čechách množství lidí, nastala přívalem sněhové a dešťové vody velká povodeň a obrovskou spoustou a tloušťkou ledu stržen na několika místech pražský most... Také na celém světě byly tenkrát převeliké povodně.“

Pohromy všeho druhu zaznamenával i autor Zbraslavské kroniky Petr Žitavský (asi 1260–1339). Roku 1316 si nemohl nevšimnout komety a zatmění Měsíce, kterým přičetl nešťastné období přicházející společně s nimi: „... brav i veškerá zvířata polní zabíjela rána morová toho roku. Neboť ovce více nežli tisíc, kromě jiných zvířat dříve zašlých, zahynulo na statcích, jež náležely ke Zbraslavi.

Po tomto létě na vody, nikoliv na plody úrodném, následuje krutá zima, přinášející množství sněhu a kruté mrazy. Této zimy od svátku svatého apoštola Ondřeje (30. listopadu) až po Květnou neděli, kterážto byla 28. března“ (roku 1316 Květná neděle připadla na 4. dubna, roku 1317 na 27. března – pozn. autora) „řeka Vltava do té míry zamrzla, že po jejím ledovém povrchu beze vší přestávky denně jako po suchu lid přecházejí chodil. Následkem této dlouhotrvající zimy lid krutějším hladem byl sklíčen, i píce dobytku došla. Zlo ke zlu přibývá, protože království kdekoliv a nejvíce majetek mnišský jest olupován...“

Záznamy Petra Žitavského a Františka Pražského kromě jiného demonstrují rozdíl mezi počasím a klimatem: kdyby v roce 1316 jen moc zapršelo a přišla velká povodeň, bylo by to počasí. Jenže nejen František Pražský, ale i další zprávy

z té doby prozrazují, že zima, záplavy a hladomory trvaly s malými přestávkami několik desítek let: stejně neblahé byly roky 1330–1334, 1349–1350, 1358–1360 a další léta 14. století. A to už není počasí – to je klima.

Pokud by takové poměry panovaly i v jiných staletích, dalo by se říci, že zdejší klima je studené a mokré. Nejen osobní zkušenost dnes žijících generací, ale i staré kroniky však říkají něco úplně jiného. Šimon Partlic ze Špicberku například vypráví, že roku 1014 „... v České zemi suchota byla, neb od Velikonoc do Stětí sv. Jana (konec srpna) nepršelo, takže... trávy uschly, dobytek pomřel, potokové a studnice přeschly... a země se na mnoha místech horkem zapalovala.“

Černá smrt

Těžko pochybovat o tom, že císař Karel IV. (1316–1378) byl nejúspěšnější hlavou českého státu za celou dobu jeho existence. Někdo může oprávněně namítnout, že úroveň královské a prezidentské konkurence od středověku až po současnost nebyla nic moc, takže Lucemburk mohl vyniknout snadno, ale jsou tu naopak faktory, které Karlovu státnickou moudrost ještě víc podtrhují. Vést úspěšně stát v příznivé době umí skoro každý (i když bych si asi vzpomněl na pár moderních politiků, kteří dokázali prožustrovat i to), ale Otec vlasti panoval v časech, které byly všechno jen ne dobré.

„*Léta Páně 1350 pustošila lidský rod v mnoha zemích epidemie neboli mor;*“ zapsal do své kroniky František Pražský. „*Tehdy se šířila i v Čechách, proto mnozí, chtějíce utéci, vydali se do Říma, a přece jí neunikli. Proto lze o nich říci tento verš: Upadne do Scylly, kdo chce se Charybďe vyhnouti. Přece však bylo pro ně bezpečnější odejít na pouť za blahem duše, než zůstat v nebezpečí ve své vlasti...*“

Už jsme na to narazili v předešlé podkapitole: s klimatickou změnou nepřišel jen hlad, ale jemu v patách i mor. Dokonce to byla nejhorší epidemie, jaká středověkou Evropu do té doby postihla. V několika vlnách černá smrt zasáhla i země Koruny české. Jak zmiňuje František Pražský, za Karlova života to bylo poprvé v letech 1349 a 1350, pak 1357–1363 a nakonec 1369–1371. S císařovou smrtí epidemie neskončila; morové rány se vracely až do počátku 18. století s pravidelností hodnou příjemnějších věcí. A pak zmizely stejně záhadně, jako se objevily.

Pro středověké učence byl mor Boží trest, takže se proti němu nedalo nic dělat, protože co je člověk proti Nejvyšší bytosti. Zvláště když je naštvaná. A tehdy se zdálo, že Bůh je naštvaný opravdu hodně, protože nepomáhaly ani modlitby ke svatému Šebestiánovi a svatému Rochovi, kteří byli pokládáni za nejúčinnější svaté přímluvce v boji proti epidemiím. Jenže umírali i mnichové a kněží, což vyvolávalo pochybnosti o tom,

Doktoři u lůžka nemocného morem.

jak to je doopravdy se svatostí církve, která sama sobě říká církev svatá. A jak už to tak v krutých časech bývá, vznikala lidová hnutí fanatiků, kteří byli doslova papežštější než papež. Největší úspěch mělo hnutí flagelantů, kteří se vzdávali světských majetků, táhli Evropou a přitom svá polonahá těla bičovali koženými důtkami. Protože museli navzdory své svatosti z něčeho žít, cestou kradli, loupili a občas i vraždili. A jaksi mimochodem pomáhali ještě rychleji šířit morovou nákazu. Ani moc nepřekvapí, že právě od těchto roznašečů moru pocházelo nařčení Židů z toho, že zdrojem nákazy jsou oni. A dělají to prý zcela záměrně otravováním studní. Na to nejnížší vrstvy společnosti vždy rády slyší, tudíž v patách moru táhly davy rozpoutávající krvavé pogromy. Samozřejmě při tom jaksi mimochodem kradli také.

Flagelanti se nevyhnuli ani Českému království. V Dalimilově kronice pocházející z počátku 14. století, se o nich píše: „*Naháči zas do české země přikvačí, toulají se v tlupách po kraji, po pás nazí válejí se v kališti, metlami si hřbety mrskají a na služby Boží strašné kletby dští...*“ Z textu je patrné opovržení, s jakým na flagelanty pohlížely vzdělané vrstvy společnosti, které ale v té době byly ještě méně početné než dnes. Nakonec je zakázal sám papež Urban IV. (1195–1264), což ale v časech všeobecného rozvratu moc nepomáhalo. Z Čech je na popud arcibiskupa Arnošta z Pardubic nechal zhruba o sto let později vyhnat Karel IV.

Úvahám o původu epidemie se nevyhnul ani František Pražský. Neopomněl zmínit zatmění Slunce a zemětřesení v Římě, současně ale uvedl i překvapivě racionální důvod, totiž přelidnění, k němuž díky poutníkům ve Věčném městě došlo. A zaznamenal ještě něco: davy návštěvníků vykoupily zásoby, nastala drahota a ti nešťastníci museli místo vína pít vodu, což je zahubilo.

Z hlediska dnešních bojovníků proti alkoholismu to vypadá jako další středověká pověra, ale i v tom má František pravdu. Hygiena a kvalita vody ve středověku byla tak hrozná, že

lepší lidé pili jen víno. O bakteriích sice nic nevěděli, přesto je to celkem účinně chránilo, zatímco chudé voda zabíjela.

„*A tak zemřela někdy třetina nebo čtvrtina či polovina*“ (poutníků do Říma – pozn. autora) „*a někdy odešli všichni, co byli v jedné společnosti nebo průvodě,*“ všiml si František Pražský. „*Z toho důvodu byl velice rozšířen hřbitov sousedící s kostelem svatého Petra, jenž se nazývá Svaté pole, neboť nemohl pojmout těla poutníků.*“

Františkův zápis je nejen cenným svědectvím o počátku morové epidemie ve 14. století, ale i o myšlení vyšších duchovních, kteří tvořili skutečnou inteligenci své doby. Na jednu stranu byli velmi bystří a navzdory křesťanským dogmatům občas dokázali postřehnout i skutečné souvislosti. Ale na druhou stranu si většinou všímali jen duchovních a vysoké světské šlechty; všichni ostatní byli pod jejich rozlišovací úroveň. Nejen nevolníci a řemeslníci, ale ani drobní venkovští šlechtici a málo majetní měšťané do Říma nemohli. A právě těch umíralo nejvíc.

Když už jsme tu narazili na velké požáry, můžeme zmínit i pár dalších, protože ohnivý kohout navštěvoval stísněná středověká města plná otevřených ohnišť a hořlavých látek víc než často. Třeba v květnu 1270 do základů vyhořelo město Cheb i s hradem a dvěma kláštery. Zahynulo 150 lidí, přičemž kronikář považoval za nutné zmínit, že mezi nimi bylo i pět mnichů. Jen o 20 let později vyhořela celá Praha. Kronikář František Pražský viděl příčinu v ohništi jedné domácnosti. Ve skutečnosti hořel otevřený oheň v každém domě a často ne jeden, protože na ohništích se vařilo a loučemi svítilo. Ještě ke všemu byla středověká a raně novověká města převážně dřevěná, protože kamenné a zděné stavby si mohli dovolit jen ti, kdo na tom finančně byli opravdu dobře. A tak představovaly velké požáry jednu z nejběžnějších pohrom oněch časů. Geolog Václav Cílek v knize *Podzemní Praha* konstatuje, že například jihočeský Tábor vyhořel mezi lety 1437–1565 padesátkrát, v průměru každé dva a půl roku

tedy ohnivý živel spolykal nezanedbatelnou část města. To je (kromě nutnosti mít skladovací prostory pro rychle se kazící potraviny) další mnohem častější důvod budování hlubokých sklepů, než běžně tradované nepřátelské vpády: když hořelo, stěhovaly se nejcennější věci do bezpečného podzemí. Pokud se ale stejným způsobem snažili zachránit lidé, mohla to být smrtící past, protože tah plamenů z podzemí vysál kyslík. Jistější tedy bylo vzít nohy na ramena a zachránit holý život, který ovšem zas tak holý nebyl, protože všechno cenné čekalo pod spáleništěm ve sklepech. Postavit nový dům netrvalo dlouho, tím spíš, že nebylo třeba instalovat vodovod, elektřinu, kanalizaci a podobné věci, protože nic z toho neexistovalo. O dnešním zdoluhavém stavebním řízení ani nemluvě. Ale pro současného člověka je to naprosto nepředstavitelné: tehdejší život se odehrával v domácnosti, jejíž „občanská vybavenost“ byla skromnější, než mají dnešní vězeňské cely v civilizovaném světě – a ještě ke všemu téměř pravidelně lehla popelem...

Ale ne vždycky byla za požáry neopatrnost a absolutní absence protipožárních opatření. Paličství bylo za starých časů oblíbeným druhem msty. Například jakýsi Jiří Kopidlanský roku 1507 vyhlásil nepřátelství Starému Městu pražskému, protože tamní konšelé nechali popravit jeho bratra – podle mínění Jiřího samozřejmě neprávem. Od té doby podnikal paličské nájezdy na město i jemu podřízené vsi a zdá se, že nebyl nikdy dopaden.

Msta cestou ohně se používala dokonce ještě v pokročilém novověku. Roku 1850 v Plzni popravili lapku a násilníka Jana Bavúrka ze Švamberka, který si to sice za své činy víc než zasloužil, ale jeho kumpáni si to nemysleli. Sotva jejich šéf vypustil na popravišti duši, rozhořely se ve městě tři požáry současně – a to tak, že nebylo úniku. „*Množství lidu se zdusilo a někteří na prach shořeli,*“ napsal jeden ze svědků. „*Jednoho celého domu ve městě nezůstalo.*“

Pachatelé nebyli odhaleni, všeobecně se soudilo, že šlo o pomstu loupežníků za popravu jejich šéfa. V lidovém podání Plzeň zapálila Bavůrkova milenka, i když není jasné, jak stihla založit oheň na tolika navzájem vzdálených místech. Ale poslouchá se to dobře; je s podivem, že se příběhu ještě nechopil nějaký romanopisec nebo scenárista.

Konec dobrých časů

Epidemie označované jako mor sužovaly lidstvo odjakživa, ale za prokazatelně pravý mor se bere teprve pandemie, která vypukla roku 541 v Římské říši za panování císaře Justiniána (tzv. Justiniánův mor). Tehdejší lékaři ji popsali dostatečně přesně, aby bylo možné nemoc ztotožnit se skutečnou černou smrtí. Vracela se periodicky až do 8. století, ale pak nastalo klimaticky příznivé období a zabiják musel na chvíli zařadit zpátečku. Prosperita a blahobyť nejsou dobrá doba pro ty, kdo chtějí ničit společnost. A netýká se to jen patogenů... Jenže táž prosperita a blahobyť současně představují tikající bombu. Moderní věda už ví, že důvodem, proč se epidemie moru v Evropě šířila tak rychle, byl růst zemědělské produkce a díky tomu i lidské populace v předešlém příznivém klimatickém období. Středověká Evropa na dobré bydlo reagovala stejně, jako to dodnes dělají rozvojové země: množila se. Obyvatel sice oproti dnešku nebylo moc, ale jejich počet se během několika málo století téměř zdvojnásobil, zatímco hygiena byla pořád stejně špatná, o lékařské péči ani nemluvě. Navíc se v časech relativního blahobytu imunita Evropanů nesetkávala s patogeny, proto jejich odolnost vůči nim klesala. To se mimochodem děje i nám, jenže my máme očkování a antibiotika. Ale také odpírače očkování a rezistentní bakterie, takže kdyby si mor chtěl dát reparát,

výsledek zdaleka není tak jednoznačný, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Po teplotní pohodě středověkého klimatického optima přišla zima, po níž nastal propad zemědělské produkce a hlad. Venkované ztráceli obživu, stěhovali se do měst – a prostředí přeplněné oslabenými hladovými lidmi bylo to nejlepší, co si mohl morový mikroorganismus přát. Smrtící bakterie měla znovu otevřenou cestu.

O nejstarší morové ráně v Čechách se zmiňuje *Hájkova Kronika česká*. Zápis se týká roku 1016 a tvrdí, že epidemie vypukla v Praze 4. února a trvala do září. Pohroma prý hlavní město téměř vylidnila, a tak „*toho času morního kníže Oldřich rozkázal mnoho lesův okolo Prahy, zvláště pak Vyšehradu posekati a dříví to pak zapalovati, aby ti dýmové lesní a smolní nakažené povětrí opravovali...*“

Tanec smrti, středověká ilustrace z časů morové rány.

Podle Hájka to opravdu pomohlo, ale odborníci mají k jeho zprávě velké výhrady. Nejen že jej od události dělilo pět století, ale Hájková kronika je odborníky považována spíš za kratochvilné čtení než za záznam skutečných událostí. Kronikář Kosmas, který žil zmiňované době mnohem blíž, o roku 1016 nic takového neříká. Ale i kdyby Hájek mluvil pravdu (z nějakých starších a nám neznámých zdrojů nejspíš čerpat musel), není jisté, že šlo opravdu o skutečný mor.

Totéž platí i o dalších epidemiích, které popisují staří kronikáři – a některé byly opravdu divné. Například na jaře roku 1028 „*padla na Čechy smradlavá mlha*“, po níž jakási nákaza celý rok kosila lidi a skot. Dnes si pod „*smradlavou mlhou*“ nejspíš představíme smog nebo jiné průmyslové znečištění, jedinci obdaření bujnější fantazií možná i bojové plyny, ale co to mohlo být před tisíci lety?

Skutečný mor přišel do Evropy prokazatelně až roku 1347. Nejspíš se tak stalo na jihu Itálie, kam se dostal společně s námořníky z lodí připlouvajících z východu. A s krysami putujícími jako černí pasažéři na stejných lodích, protože hlodavci jsou přenašeči moru, a přitom na něj neumírají. Ale nejen to: mrtvoly těch, co na mor zemřeli, se v Asii občas vystřelovaly katapulty do obléhaných měst a Janované se jedné takové akce zúčastnili. Biologické zbraně nebyly už tehdy nic nového, ale při neznalosti příčiny nemoci se jejich účinek občas vracel jako bumerang.

Zpráva o epidemii přišla do Evropy s malým předstihem, alespoň soudě podle záznamu florentského kronikáře Mattea Villaniho už z roku 1346: „*V tomto roce se začal v Číně, severní Indii a dalších končinách při tamním pobřeží šířit mor mezi lidmi všeho věku a pohlaví. Chrlili krev a zemřeli během jednoho až tří dnů. Mor přicházel ve vlnách a zachvacoval národ za národem, až během jednoho roku řádil ve třetině Asie.*“

Následujícího roku se už nemoc společně s janovskými námořníky vylodila v Evropě, šířila se z italských přístavů do

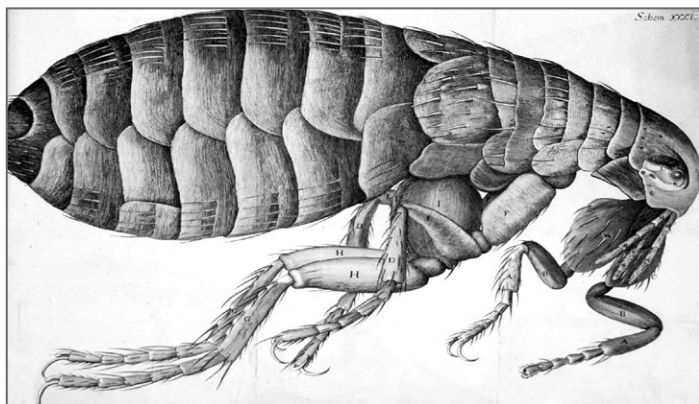
nitra kontinentu a lidé se mohli s příznaky seznámit až příliš důvěrně. Začala vysokými horečkami, pak napadla lymfatické uzliny, které podléhaly sepsi a otrávil celý organismus. Italský kronikář Agnolo di Tura napsal: „*Oběti umíraly téměř ihned. Otékaly pod pažemi a ve slabínách a padaly k zemi mrtvé během řeči. Otec opouští dítě, žena muže, bratr bratra, neboť se zdá, že nemoc se přenášela dechem a pohledem... Lidé umírali po stovkách ve dne i v noci a byli vyhazováni do jam a zahazováni hlínou. A jakmile se tyto jámy naplnily, byly vykopány další. I já, Agnolo di Tura, jsem vlastněma rukama zakopal svých pět dětí...*“

První vlna (ta, o níž psal František Pražský) zasáhla České království jen okrajově. Máme proto chvíli čas, abychom se s patogenem seznámili trochu důvěrněji. Tím spíš, že pravý mor je svým způsobem záhadou pořád. Musíme ho ale poznat blíž i z důvodu, který jsem zmínil v úvodu knihy: může se stát jednou ze zbraní války, které už začínají, aniž by byly oficiálně vyhlášeny.

Pachatel je známý

Starověk a středověk se sice s klasifikací patogenů moc neobtěžoval, takže za mor se tehdy většinou pokládalo všechno, co zabíjelo hromadně a bez zjevné příčiny, ale v tomto směru jsme dnes dál. Především známe původce: je jím bakterie *Yersinia pestis*, kterou roku 1894 objevil francouzský lékař Alexandre Yersin (1863–1943). To je dobrá zpráva, protože na rozdíl od virů se s bakteriemi dá bojovat antibiotiky.

Ale neradujte se předčasně, je tu pár háčeků. Antibiotika na *Yersinii* opravdu účinkují, ale musí se nasadit včas. Jenže inkubační doba je krátká (podle formy nemoci se udává nanejvýš týden), ovšem v krajním případě může infikovaný člověk zemřít už během jednoho dne. Naštěstí je možnost

Přenašečem moru jsou blechy.

preventivního očkování. Jenže dosavadní zkušenosti s jinými patogeny ukazují, že jejich genetická proměnlivost jim dává mocnou protizbraň. Vědci sice znají genetický kód *Yersinie*, což otvírá cestu k vývoji nových léků, ale neúnavné mutace DNA bakterie někdy mohou být ještě rychlejší. Proto se vyvíjejí stále nové vakcíny.

Proč mor vymizel z Evropy, je záhada, neboť poslední epidemie v 18. století se nijak zvlášť nekryje se zlepšením hygieny a životní úrovně – v některých průmyslových oblastech vládly otřesné podmínky ještě na přelomu 19. a 20. století, a ani chudí venkované to s hygienou zbytečně nepřeháněli. Ostatně černá smrt minulostí pořád ještě není: v Africe a Jižní Americe stále existují ohniska s nakaženými divokými hlodavci. Jde o primární hostitele, tedy rezervoár nemoci. Už jsme zmínili, že jim mor neublíží. Od nich se nakazí blechy – a od nich lidé. Ve skutečnosti je to trochu složitější, ale nejsme doktoři, tak si to nebudeme komplikovat. Odborníci vědí, jak na to, dalším předpokladem ale je, že jim lidé věří. To, co se dělo kolem pandemie covidu, tuto důvěru značně narušilo...

Pro nás je důležité, že lokální ohniska moru pořád existují. Vzhledem k tomu, že letadla zkrátila vzdálenosti tak, jak se o tom nikdy předtím lidem (i bakteriím) ani nesnilo, a turistika do exotických končin je stále oblíbenější, nacházejí se vlastně nepříjemně blízko, o uprchlické krizi nemluvě. Pro nás nejbližší ohniska jsou v Alžírsku, v Rusku, ale také v cestovateli oblíbené Indii a na Seychelách, ve stále oblíbenějším Vietnamu a Keni a na mnoha dalších místech. Jedna z posledních epidemií vypukla roku 2017 na Madagaskaru, odkud je hlášeno téměř půldruhého tisíce nemocných (včetně osmi desítek zdravotníků) a dvě stovky mrtvých. Údaje z roku 2021 naznačují, že se tam pomalu rozjíždí další. A o hygienické a epidemiologické situaci v přistěhovaleckých táborech a no-go zónách západní Evropy toho lékaři moc nevědí, protože se tam bojí...

Pořád proto platí, že základem prevence je čistota. *Yersinia* nemá ráda sucho a světlo, přesně v duchu starého úsloví „*kam nechodí slunce, tam musí doktor*“. Nemusím asi říkat, že hlodavci ani blechy do lidských příbytků nepatří. Před každou cestou do vzdálenějších končin není na škodu se informovat o tamní epidemiologické situaci a být opatrný při kontaktech s lidmi, kteří tam byli. Vzhledem k množství uprchlíků z potenciálně postižených zemí je dobré znát příznaky a v případě podezření neváhat jít k lékaři a o případném možném nebezpečném kontaktu se mu zmínit.

Protože černá smrt se nevzdává. Dokud je naše civilizace ve formě, ve vyspělých zemích nejspíš nemá šanci. Ale pokud se se životní podmínky zhorší, nad epidemiologickými opatřeními místo odpovědných lékařů získají kontrolu lidé napojení na politiku a velké peníze (jako jsme to viděli během pandemie covidu), nebo pokud tu vzniknou další no-go zóny, kam evropská hygiena nedosáhne, může zase vyrazit do akce. Tak jako pravidelně vyrážela ve středověku.

Labutí píseň moru

Kronikář František Pražský se domníval, že první nepříliš silnou vlnu moru vyhnalo z českých zemí čerstvé a chladné povětrí. Ale klid v Českém království tehdy netrval dlouho. V letech 1357–1363 přišla druhá vlna, a ta byla mnohem horší. Vlastně nejhorší, jaká kdy Evropu i celý známý svět postihla. Má se za to, že náš kontinent přišel o třetinu až polovinu obyvatel a úměrně tomu byly hrozivé i dopady u nás. Zdá se, že prvním ohniskem bylo Žatecko, kde nemoc zaznamenali roku 1357. O rok později už trpěla a vymírala celá země.

Potřetí v onom století přišel mor do českých zemí ještě v letech 1380–1382. Tato vlna byla slabší než předešlá, přesto kronikáři tvrdili, že zemřely desítky tisíc lidí. Což je samo o sobě hrozné, ale rozsah pohromy ještě vynikne, když uvážíme, že odhad celkového počtu obyvatel Českého království se v té době pohyboval někde okolo dvou milionů.

Tehdy se Evropa definitivně stala ohniskovou oblastí černé smrti a vražedné epidemie se na různých místech rozhořovaly v téměř pravidelných intervalech trvajících několik málo let. Nevyhýbaly se českým zemím ani v časech husitské pohromy, existují dokonce názory, že příchod moru v letech 1414–1415 měl vliv na radikalizaci zdejší chudiny. Je mu také připisována smrt vojenského vůdce hnutí Jana Žižky z Trocnova. I když s tím mnozí historikové nesouhlasí. Kroniky sice sugestivně říkají, že slepý vojevůdce „zemřel od hlízy“, ale kdyby to byl opravdu mor, nakazil by přinejmenším velkou část jeho vojska, a o tom není nikde ani zmínka. Zdá se proto být pravděpodobnější, že šlo o zanícený vřed, který přerostl v sepsi. Mor je pro tentokrát zbaven obvinění.

Jinak ale černá smrt řádila vesele dál. Popisovat její další útoky a počítat mrtvé by bylo poněkud jednotvárné, spokojíme se proto jen s epilogem: naposledy mor v českých zemích zaútočil během 18. století.

Poprvé to bylo v letech 1713–1715, kdy tu zemřelo okolo 200 000 lidí. Jen v Praze mu podlehl 13 000 osob, tedy čtvrtina tehdejšího jejího obyvatelstva. Ještě jednou se zde menší ohniska objevila v letech 1770–1772, ale to už byla jen labutí píseň moru. Od té doby se u nás nevyskytl.

Důvody jsou zdánlivě zřejmé: pokrok, hygiena, růst životní úrovně... Jenže při bližším pohledu to moc neobstojí. Kontinent měl před sebou napoleonské války a všechno, co s válkami souvisí a dělá bakteriím tak dobře. Rovněž hlodavců i blech bylo pořád dost a ještě počátkem 20. století se leckde na českém venkově žilo v jedné místnosti s hospodářskými zvířaty. Hlodavce ostatně potkávám stále nejen u pražských popelnic, ale i v některých parcích, kde popíjejí a spí bezdomovci. Tudíž zas tak moc jasné to přece jen není. O to víc důvodů k opatrnosti při vynášení soudů.

Smrt se ukryla v podzemí

„Smrt jednotlivce je tragédie, smrt milionů jen statistika...“ Tento výrok se sice Stalinovi nejspíš přičítá neprávem, ale jeho obsah je pravdivý: plný rozsah tragédie morové epidemie si neumíme představit. Trochu lepší obraz dávají podzemní kostnice, kam byly ostatky některých obětí moru shromážděny.

Asi nejslavnější nebo aspoň nejznámější kostnicí u nás je ta v Sedlci (Kutná Hora), konkrétně v podzemí kostela Všech svatých, původně patřícímu zdejšímu cisterciáckému klášteru, který pochází z 13. století, a hřbitov u něj byl pro ukládání nebožtíků mimořádně žádaný, protože sem jakýsi cisterciácký opat přivezl hlínu ze Svaté země. Věřilo se, že když se rozpráší po hřbitově, bude to mít blahodárný vliv na vstup mrtvých do posmrtného života. Takovým hřbitovům se říkalo Svaté pole a četné obce s tímto názvem naznačují,

že nemusí jít jen o pověst. Hřbitov tedy neměl o „klienty“ nouzi a později jejich příliv ještě narostl i bez svaté prsti: epidemie moru a hladomoru roku 1318 sem přivedla okolo 30 000 nedobrovolných nájemníků. Husitské války přidaly další tisíce a podle oficiálních pramenů na hřbitově skončilo okolo 60 000 mrtvých. Plocha přestávala stačit, a tak od konce 15. století hřbitov zmenšovali, kosti vykopávali a ukládali do podzemí kaple kostela Všech svatých, který později do dnešní podoby upravil slavný Santini.

O tom, jak se z hromad kostí stala dnešní morbidně úhledně vyzdobená kostnice pod kostelem – a jaksi mimochodem i turistická atrakce – má pověst jasno: je to práce poloslepého mnicha, jemuž se vrátil zrak hned poté, co dílo dokončil. Historikové o autorství už tak jasno nemají, nechybí ani názor, že kosti poskládal sám Santini. Buď jak buď, motivem nebyla zvrhlost, ale připomínka cisterciáckého hesla *Memento mori* (pamatuj na smrt). A pro nás je to možnost, jak si aspoň zčásti názorně uvědomit smrtící schopnosti moru v časech, které nejsou od těch našich zas tak moc vzdálené.

Podobných kostnic je u nás víc a v naprosté většině dodal materiál pro jejich svéráznou výzdobu opět mor nebo jiná epidemie. Jedním z kostelů, pod nimiž se nachází, je poutní kostel Jména Panny Marie ve Křtinách na Moravě, opět dílo Jana Blažeje Santiniho-Aichela. Ve srovnání s jinými je zdejší kostnice poměrně malá, ale lovci záhad ji milují, protože několik lebek je vyzdobeno něčím na způsob tetování: obraz jakéhosi vavřínového věnce s velkým písmenem T uprostřed čela (podrobněji o tom píší v knize *Tajemství našich chrámů*, kterou vydalo nakladatelství Alpress). Nás ale zajímá něco jiného a mnohem víc znepokojujícího. Kostnici teprve nedávno objevili speleologové a Václav Cílek v knize *Podzemní Praha* naznačuje, že se při tom s kostmi nezacházelo zrovna v rukavičkách (patrně doslova). Jeden z průzkumníků pak málem zemřel na záhadnou chorobu, v níž

vědci později rozpoznali mor. Jeho mikroskopičtí původci zřejmě dokážou v podzemí přežít velmi dlouho. A možná nejen ve Křtinách.

Vražedný vír

Když v červnu 2021 zpustošilo tornádo několik obcí na jižní Moravě, vydávala to mnohá média za něco, co tu ještě nebylo a co je tedy předzvěstí něčeho mnohem horšího. Nechyběli dokonce ani někteří vědci (abychom byli přesní: klimatologové), kteří tvrdili, že jde o nový jev, výraz nastávající klimatické změny, za kterou si můžeme sami, a teď už bude jen hůř a hůř. Těžko si při tom nevzpomenout na středověké věro-zvěsty apokalypsy, hřímající z kazatelen prakticky to samé, jen s tím drobným rozdílem, že se na lidstvo za jeho hříchy nezlobí klima, ale Bůh...

V případě tornáda na jižní Moravě přitom stačilo jen otevřít staré kroniky, aby bylo zřejmé, že to není pravda. Je trochu s podivem, že odborníka s akademickým vzděláním, ještě ke všemu specializovaného na vývoj klimatu v čase, to nenapadne. Začít můžeme třeba u nejstarší a nejznámější české kroniky. Její autor Kosmas v ní o roce 1119 píše: „*Dne 30. července ve středu, když se již den chýlil k večeru, prudký víchř, ba sám satan v podobě víru, udeřiv náhle od jižní strany na knížecí palác na hradě Vyšehradě, vyvrátil od základů starou a tedy velmi pevnou zeď, a tak – což jest ještě podivnější zjev – kdežto obojí strana přední i zadní zůstala celá a neotřesená, střed paláce byl až k zemi vyvrácen a rychleji, než by člověk přelomil klas, náraz větru polámál hořejší i dolejší trámy i s domem samým na kousky a rozházel je. Tato víchřice byla tak silná, že kdekoliv zuřila, v této zemi svou prudkostí vyvrátila lesy, štěpy a vše, co jí stálo v cestě.*“

Tornádo na ilustraci v Komenského díle Orbis pictus

Kosmův popis obsahuje tolik detailů, že není těžké jako původce katastrofy rozpoznat tornádo. Není to jen „*satan v podobě víru*“, ale i to, že destruktivní síla působila selektivně, tedy hlavně tam, kudy trychtýř víru procházel, zatímco okolí („*strana přední i zadní*“) zůstalo poškozené jen málo. Odborníci dokonce z Kosmova líčení rozpoznali, že tornádo mělo sílu až kategorie F4, tedy stejné jako na jižní Moravě. Trochu matoucí je jen to, že živel měl působit „*na mnoha místech v této zemi*“, zatímco tornádo obvykle urazí nanejvýš několik kilometrů, neboť jeho životnost je krátká. Jde to ale číst i tak, že toho roku království postihlo víc „*satanů v podobě víru*“, jako se to běžně děje v Americe v takzvané aleji tornád. Znamenalo by to, že tehdejší situace byla ještě mnohem horší než dnes.

Ale nejen to: už o několik málo desetiletí později se satan vrátil. „*Léta páně 1144 dne 14. května strašná věc se stala nedaleko ležení knížete Oty,*“ vypravují *Letopisy*

hradištsko-opatovické. „Kolem poledne viděn jest černý sloup, an vystupuje od země až k oblakům, a v jeho kruhu točil se prudký vír... Po nějaké pak přestávce asi hodinu trvajíc viděti bylo jiný sloup temnější než tma a prudším ještě vírem na tentýž způsob od země se zdvíhati...“

Satan v této poněkud divoké zábavě zřejmě našel zalíbení, protože se tou dobou vracel do české země často. Kronikář Jan Marignola o roce 1281 píše: „... celý téměř okrsek zemský se hnul proti Čechám, neboť v předvečer Jana Křtitele (23. června) se strhla po poledni tak velká bouře, že zbořila bezpočet budov. Bouře také od základu vyvrátila hradní zeď u kostela sv. Jiří a svrhla ji do potoka Brusnice. Nápor dešťů s sebou také uchvátil četné domy. Síla a nápor vichrů a vod kácí nesčetné stromy, podemílá balvany a sluje a vleče je s sebou na pole. Všechno obilí, které bylo uchováno pro čas nouze, zcela odnesl příval vod. Nelze mlčet ani o větrné bouři, neboť v den blahoslavené panny Barbory (4. prosince) smetl vítr jediným náporem tři značně proslulé věže, totiž věž Pražského hradu, již se říká ‚u větší brány‘ jako první budovu, druhou, již se dříve říkalo ‚biskupská věž‘ a třetí v průčelí Hradu. Dále o jiných nesčíslných stavbách nemůžeme psát pravdu pro jejich množství, ale nechť je důkazem, že uvnitř Hradu a pražských hradeb se zřítilo čtyřiaadvacet velmi pevných věží a na jiných místech bylo tolik škod, že je pero nestačí vyjádřit a popsat...“

Strašidelná divoká honba

Ze starých kronik je zřejmé, že tornáda, vichřice a ničivé bouře nebyly žádnou vzácností – a to i navzdory tomu, že země byla osídlena mnohem řidčeji než dnes a větrné pohraniční hory byly pusté, takže mnohé z těchto jevů neměly žádné diváky. Ani kronikářů nebylo moc. Většinou šlo o poměrně

vysoce postavené církevní hodnostáře, žijící v uzavřené společnosti, kteří s prostými lidmi nepřicházeli často do kontaktu. Zatímco smršťe a další děsivé projevy povětrí se naopak potkávaly především s těmi, kdo pracovali na polích a v lesích. Ti sice neuměli psát, ale po večerech si povídali o všem neobvyklém, co je kdy potkalo. A také o tom, co jim vyprávěli jejich předkové a těm zase jejich... až se ze skutečného děje stala pověst plná děsivého nadpřirozena. To nejspíš platí i o tornádech a dalších méně obvyklých, ale o to nápadnějších projevech počasí.

Podezřelý je v tomto ohledu zejména jev, kterému lidová slovesnost říká divoká honba nebo štvání. To jdete v pohodě lesem... anebo ne: pro naše předky nebyl les místem relaxačních procházek, jako to máme my, ale nebezpečným prostředím, kde tehdy kromě vlků a medvědů žily zástupy nadpřirozených bytostí, které to většinou s člověkem nemyslely moc dobře. Takže jste museli být neustále ve střehu a každé šustnutí mohlo něco znamenat. A pak najednou těch šustnutí bylo čím dál víc, zvuky lesa se postupně proměňovaly v dusot kopyt, praskot, kvílení a sténání, bylo to čím dál blíž, až jste to uviděli: zatmělo se, strhla se bouře, v černém mračeně byly blesky... Ale nejen to, protože mysl člověka zatíženého pověrami a zjitřená hrůzou viděla i další věci: pekelné kočky, vlkodlaky, démony a duchy všeho druhu. To vše se řítilo vzduchem s divokým jekotem, lámalo kmeny a vyvracelo stromy, a kdo tomu stál v cestě, ten byl ztracen, protože se ho zmocnilo samotné peklo...

V mnoha pověstech o divoké honbě dav běsnících příšer vede bytost nazývaná Divoký lovec. Ten trhá zvěř a někdy ji donese až k lidským obydlím a její krvavé ostatky hodí do okna nebo položí před práh. Leckdy jsou v jeho doprovodu také duchové zemřelých, kteří tak pykají za pozemské hříchy, jindy zase bezhlaví jezdci nebo divoké ženy, což připomíná dionýsovské kultury antiky. Nejspíš i proto divokou honbu občas vede některý z pohanských bohů nebo bohyň. Pověst

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Největší katastrofy a neštěstí Čech, Moravy a Slezska.

Pokud se Vám ukáзка líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.